

Araştırma Makalesi

Hizmet Sektöründe İstihdamın Beşerî Sermaye Teorisi Bağlamında Eleştirel Analizi (Sahadan Notlar)¹

Servet GÜN²

ORCID 0000-0003-1582-8620

Öz

Eğitimli emeği merkezine alan, emeği ekonomik süreçlerin girdisi olarak gören beşerî sermaye teorisi, 1950'lerde Chicago Okulu'ndan bir grup iktisatçı tarafından geliştirilmiş; 1990'larda OECD ve AB gibi kuruluşlar tarafından, yaşam boyu öğrenme ve aktif emek piyasası politikalarıyla birlikte yaygınlaştırılarak etkili olmuş bir paradigmadır. Sermaye için verimlilik ve istikrar vaat eden beşerî sermaye kuramı, emekçi için bir gelecek sunuyor mu? Bu soruya, geçici ve güvencesiz işlerin yaygın olduğu; 'beşerî sermayeleri' aynı fakat gelir ve çalışma şartları farklı emekçilerin yer aldığı katmanlı/parçalı bir emek düzeni içerisinde cevap bulmaya çalıştık. Zira beşerî sermaye özgüveniyle piyasaya giren emekçi, kısa sürede ucuz ve 'sürümü bol bir metaya' sahip olduğunu anlayıp niteliğine uymayan düşük ücretli işlere yöneldiğinde; kuramın emekçi için vaat ettiği 'iyi' ile nitelenen ne varsa tartışma konusu olmaya başlamaktadır. Kuramın neden başarısız olduğu yedek işgücü kuramı çerçevesinde alan çalışması bulgularıyla desteklenerek tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: beşerî sermaye, yaşam boyu öğrenme, esneklik, güvencesizlik, parçalı emek piyasası

1. Saha çalışması için uygulanan anket ve mülakat görüşmeleri sırasında görüşme yapılan kişi çalışma hakkında aydınlatılmış ve onayı alındıktan sonra çalışma yapılmıştır. Saha çalışması için Munzur Üniversitesi Etik Kurul Onayı alınmıştır: 20.04.2023 Tarih, E-30603717-050.01.04-230001353 Sayı.

2. Munzur Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, servetgun@munzur.edu.tr

A Critical Evaluation of Employment In The Service Sector In Terms of Human Capital Theory (Notes From The Field)

Abstract

Putting the skilled labour in the centre and seeing labour as one of the inputs in the production process, the human capital theory was developed by a group of economists from Chicago School in the 1950s. Accompanied by the lifelong learning approach, this perspective was generalized by the OECD and the EU in the 1990s and became dominant paradigm from that period onwards. Can human capital theory make the workers' life better in the future, while promising productivity and stability for the capital? This paper tries to find an answer to this question within a segregated labour market in which temporary employment contracts, job insecurity and discrimination among the employees with the same 'human capital' in terms of wage and other working conditions are common. Based on the research findings, this paper discusses the reasons why human capital theory fails from the reserve army perspective.

Keywords: human capital, lifelong learning, flexibility, insecurity, segregated labour market

Giriş

Eğitimi, piyasa mantığı içerisinde ekonomik bir yatırım olarak değerlendiren beşerî sermaye³ teorisinin bugün öne çıkan oluşumu, 70 yıl öncesine gitmekle birlikte kökleri daha eskiye, *klasiklere* dayanmaktadır. Nitekim Smith, 1776'da yayınlanan klasikleşmiş eseri *Ulusların Zenginliği*'nde alışılmışın dışında şeyler üretebilen pahalı bir makine ile eğitilmiş işçi arasında paralellik kurmuş 'beşerî sermaye'nin önemine dikkat çekmişti (Smith, 1997: 90). Smith'in yazdığı dönemlerde yazan, yine geçmişten gelen bir başka ses, bu konuda bir uyarıda bulunmuştu. Marx ve Engels, 1848'de kaleme aldıkları *Manifesto*'da "burjuvazi, onca zamandır onurlu sayılan ve önünde huşuyla eğilinen her faaliyeti çevreleyen haleyı söküp atmıştır. Hekimi de hukukçuyu da rahibi de şairi de bilim adamını da kendi ücretli işçisi yapıp çıkarmıştır" diyerek 'beşerî sermaye' konusunda bambaşka bir eğilime işaret ediyorlardı (Marks, ve Engels, 2015: 43)⁴.

Smith'in eğitim eksenli görüşleri, 'fiziksel sermaye yatırımları' üzerine yoğunlaşan ekonomistler tarafından büyük oranda sonradan göz ardı edilmişse de; 1950'lere gelindiğinde *Chicago Okulu*'ndan Theodore Schultz, Jacop Mincer ve Gary S. Backer gibi ekonomistler tarafından yeniden keşfedilmiş ve "beşerî sermaye teorisi" olarak bilinen yeni bir paradigma geliştirilmiştir. Paradigmanın

3. Uluslararası yazında human capital olarak kullanılan kavram yerine Türkçe yazında üzerinde uzlaşılmış tek bir çeviri karşılığı yoktur. Human capital'a karşılık olarak Türkçe bazı çalışmalarda insan sermayesi, bazılarında insani sermaye, bazılarında ise beşerî sermaye kullanılmaktadır. Bu çalışmada bahsi geçen farklılıklara rağmen beşerî sermayenin tercih edilmesi yaygın kullanımından kaynaklanmaktadır.

4. Klasik iktisatçıların emeğe bakışları ve beşerî sermaye teorisine etkileri bakımından karşılaştırmalı bir çalışma için bkz. (Şahin, 2010).

yaslandığı temel görüş, tüm diğer değişkenler sabitken ‘eğitim, hem verimliliği hem de geliri artırır’ hipotezine dayanmaktaydı (Gündoğan ve Biçerli 2004: 113).

Geçen süre içerisinde, tarihsel ve küresel olarak büyük oranda ana akım iktisadın dile getirdiği argümanların benimsenildiği anlaşılmakta (Woodhall, 1987; Teixeira, 2014); bugün dahi teoriyle ileri sürülen postulları destekleyen ampirik çalışmaların yapıldığı görülmektedir (Yavuz, 2022). Akademik alanda yapılan ampirik çalışmaların yanı sıra *bilgi toplumu, yaşam boyu öğrenme* gibi popüler yaklaşımlar ile piyasa düzenleyen aktif istihdam politikaları bağlamında sayısı her gün artan *eğitim programları* da bu teoriyle yakın ilişki içerisinde (Sakal, 2016). Bu bağlamda bir taraftan eğitim marifetiyle insana yapılan yatırımın daha iyi iş ve daha iyi bir yaşam (gelir) olanağı sağlayacağı düşüncesiyle şekillenen yaygın bir literatür ve bu çerçevede yerleşik bir algı oluşmuşken; diğer taraftan eğitilmiş genç işsizliğinin giderek arttığına işaret eden veriler ve haberler yayılmaktadır. Örneğin çoğunluğu uzun süredir işsiz olan *ataması yapılmayan öğretmenlerin* sayısının 2022 yılı itibarıyla 400 bini geçtiği bilinmektedir (Odatv4, 2023). Ataması yapılmayan öğretmenler gibi örgütlü bir grup olmaması hasebiyle hakkında net sayısal bilgi alınamayan diğer mesleklerin⁵ benzer bir işsizlik sorunuyla karşı karşıya olduklarını ise yöneticilerin “her üniversite mezunu iş bulacak diye bir şey yok!” (Sözcü, 2019) demeçlerinden anlayabiliyoruz.

Elbette bu çalışma, başlıktan da anlaşılacağı üzere, eğitilmiş işsizliğine eğilen bir çalışma değildir; ama onunla bağlantılı, eğitilmiş bireylerin işsizlikten kaçarken yakalandıkları ‘doluya’, daha çetrefilli bir soruna odaklanmaktadır. Zira ‘boşuna okuduk’ diyenlerin her geçen gün arttığı bir emek piyasası düzeninde beşerî sermaye teorisini eleştirel bir yaklaşımla tartışmayı amaçlayan bu çalışma, esas olarak hizmet sektöründeki proleterleşmeye⁶ eğilmektedir. Yayınlanmış son verilere bakılırsa (TÜİK, 2023) Türkiye’de istihdamın yüzde 56,8’i hizmet sektöründe yer almaktadır. Bir bakıma istihdamda olanların yarısından fazlasını içeren bir sektör hakkında fikir üretmeyi hedefleyen bu çalışmanın bütününde, alanın bilgisine de başvurularak, beşerî sermaye teorisinin neden geçerli olmadığı veya geçerli olmayacağı anlatılmaktadır.

Bu bağlamda öncelikle beşerî sermaye teorisinin argümanları tartışılmakta-

5. Bütünü yansıtmasa da, diğer meslek gruplarından mühendislerle ilgili yapılmış bazı çalışmalardan bahsetmek mümkündür. Bunlardan TMMOB’un 2009 krizi öncesinde yaptığı ve 3.167 kişiyi kapsayan profil araştırmasına göre bir dönem işsiz kalmış mimar-mühendislerin oranı %36,9’dur (Bora, 2021: 58). Yakın tarihli, 6.637 kişiyi kapsayan TMMOB’un diğer bir araştırmasına göre ise mühendislerin %54,7’si işsizliği en az bir defa deneyimlemiştir (TMMOB, 2019). Elektrik Mühendisleri Odası’nın (EMO) kendi üyelerini kapsayan 2242 mühendisle (ana kütle 37359) yaptığı araştırmanın bulgularına bakılırsa, 25 yaşından genç mühendislerde işsizlik oranının %19.1 olduğu görülmektedir. Ayrıntılar için bkz. (Şahin, 2013: 548).

6. Engels (2015: 123), proletaryayı açık bir biçimde “kendi üretim araçlarına sahip olmadıklarından emek güçlerini satmaya muhtaç modern ücretli işçi”lerden oluşan bir sınıf olarak tarif etmektedir. Zamanla politik çağrışımları artan bir kavram olması hasebiyle kullanılmaktan imtina edilen proletaryanın, neolojizmle, yerine yeni kavramların türetilmesi anlaşılmaktadır (Özatalay, 2016). Özellikle 1980’den sonra neoliberal uygulamalarla birlikte üretim sürecinin esnekleşmesi ve esnekleşmeye bağlı olarak işlerde ve ücretlerde geçiciliğin hâkim olmasıyla proletarya kavramından hareketle ‘prekarya’ kavramının kullanıldığı (Standing, 2014) ve kavramın benimsenerek giderek yaygınlaştığı (Bora ve Erdoğan, 2021: 38) görülmektedir.

dır. Daha sonra beşerî sermaye teorisiyle ileri sürülen argümanların isabetsizliğini görmek üzere kapitalizmin işleyiş mantığından hareketle neoliberal emek politikaları tartışılmaktadır. Son olarak ilk iki ana başlıkta yer alan teorik tartışmalara açıklık getirmek üzere alanın bilgisi analitik bir perspektifle aktarılmaktadır. Zira resmi verilerle eğitilmiş işgücü istihdam oranlarının arttığı yaygın olarak dile getirilirken bahsedilen istihdamın nerelerde ve hangi şartlarda arttığı konusu sayılar sayesinde belirsiz hale gelebilmektedir. Burada bahsedilen veya benzer çıkarımların bir karşılığı olduğu sorusunu sorgulamak üzere çalışmanın son bölümü saha çalışmasıyla tamamlanmaktadır.

Beşerî Sermaye Kuramı Ne Söylüyor?

Bilginin, becerinin veya eğitimin iktisadi açıdan büyük önem taşıdığı, geçmişte A. Smith, A. Marshall ve M. Friedman gibi bazı iktisatçılar tarafından vurgulanmış olmasına rağmen; bunların bir iktisat politikası düzeyinde tartışılması için 1950'lerin sonlarını beklemek gerekmiştir (Yumuşak, 2008: 8). Bu minvalde, beşerî sermaye kavramını ilk kullananlardan biri olan Mincer, 1958 tarihli *Beşerî Sermaye Yatırımı ve Bireysel Gelir Dağılımı* adlı makalesinde, bireysel gelir dağılımı ile 'beşerî sermaye yatırımları' arasındaki etkileşime bakarak 'eğitim ile bireysel gelir dağılımı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğuna' ekonometrik bir iktisadi model ile dikkat çekmektedir. Bu öncü çalışmada, genel olarak, 'eğitim süreleri ile yaşam boyu kazanç eğrisi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu' vurgulanmaktadır. Çalışmada, yüksek eğitim gerektiren mesleklerde yer alanların gelirlerinin düşük eğitim gerektiren mesleklerden daha yüksek olduğunu tespit eden Mincer, beşerî sermaye yatırımı ile verimlilik artışı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu vurgulamayı da ihmal etmemektedir (Mincer, 1958: 289-301).

Kuramının gelişiminde öncü isimlerden biri olarak bilinen Theodore W. Schultz, 1961 tarihli *Beşerî Sermayeye Yapılan Yatırım* başlıklı yazının girişinde, yazısının gerekçesini, iktisadi gelişme açısından önemi olan insanın, iktisatçılar tarafından neden yeterince dikkate alınmadığı sorusundan hareketle açıklar: "İktisatçıların neden insan diye adlandırdığımız sermaye türü üzerine yapılacak yatırımların açık bir analizini yapmaktan kaçındıkları (...) üzerinde duracağım". Yazının devamında "İnsan üzerine yatırım yapma fikri bazılarımıza yakışsız gelebilir" diyen Schultz, bunu, toplumsal değer yargılarıyla ilişkilendirerek zor olan bir yolda yürüdüğünü ima ederek açıklar: "Toplumun değer yargıları ve inançları, bizi, insanları sermaye malı olarak görmekten men eder". Nihayet 'önyargı' olarak okuduğu toplumsal değer yargılarını şu cümleyle boşa çıkarmaya çalışır: "İnsanları, yatırım yapmakla değerleri arttırılabilen şeyler olarak tanımlamak, köklü inanç ve değer hükümlerine aykırı olmaktadır". Nitekim Schultz açısından 'insanın yararı için düşünülen' bir beşerî sermaye yaklaşımı, 'insanların kendilerine yatırım yaparak kendi yararlarına açık olan almaşıklar alanını genişletebilir' ve ancak bu yatırım, 'özgür insanların servetlerini arttırmanın bir yolu' olabilir (Schultz, 1961).

Öncü isimlerden biri olarak kabul edilen Psacharopoulos ise, Schultz gibi, beşeri sermayeye yönelik önyargılara cevaben kaleme aldığı İnsan Sermayesi Kuramı Üzerine Kavramlar ve Karmaşalar başlıklı yazısında, ‘insanları makine gibi ele aldığı için beşeri sermayenin insanlık dışı olduğu’ yönündeki yaygın eleştirilere karşı kuramı, “bugün eğitim adına harcanan (çaba), yarın bir mükâfat olarak geri dönecektir” öngörüsüyle savunmaktadır. Yazıda Mincer’in (1958) kazanç (düşey) – deneyim (yatay) grafiğini kullanan (grafiğe göre eğitim arttıkça kazanç doğrusal olarak artıyor) Psacharopoulos (1994), “insan sermayesi kuramının reddine neden olabilecek bir test henüz başarılamadı” diyerek teorinin geçerliliğine veya sarsılmazlığına vurgu yapmaktadır.

Teorinin çıkışını ‘devrim’ olarak nitelendiren öncü isimlerinden biri olan Becker ise, Schultz ve Psacharopoulos’un ‘sermaye’ vurgusu üzerine yaşadıkları kaygıları paylaşarak beşeri sermaye kavramlaştırmasında yer alan ‘sermaye’ terimine açıklık getirerek kurama ilişkin katkısını, ilk defa 1964’te yayınlanan *Beşeri Sermaye* adlı çalışmasında paylaşır. ‘Sermayenin birçok formu’ olduğunu ileri süren Becker, beşeri sermayeden kastını ‘okula devam etme, bilgisayar eğitim kursu alma ve tıbbi bakım gibi yatırımların kişilere daha sağlıklı bir yaşam süresince artan kazançlar sağlaması’ olarak açıklar. Fiziksel ve finansal sermayeden farklı olarak beşeri sermaye sahibinin kişinin kendisi olduğunu ifade eden Becker, beşeri sermayeye yapmış oldukları yatırım sayesinde bireylerin karşılıklarını fazlasıyla alacaklarını; geleneksel (fiziksel) sermaye değerini yitirse de beşeri sermayenin giderek zamanla değerleneceğini belirtir (Becker, 1993: 15-16, 37).

Beşeri sermaye kavramı çerçevesinde öncü yazarlar tarafından dile getirilen temel yaklaşım; makine, teçhizat veya bina gibi fiziksel sermaye yatırımlarının yanı sıra ‘insan kaynağını’ geliştiren ve verimliliği arttıran eğitimi, yatırım kategorisi içerisinde değerlendirme (Gündoğan ve Biçerli 2004: 113) yönündeki kararlılıktır. Keza gelir düşüklüğü veya eşitsizliğinin anlaşılması konusunda beşeri sermayeye referans verilmekte; yeteneklere yapılan yatırım ile yaşam boyu kazanç kapasitesinin artışı arasındaki ilişki (Bilen ve Yumuşak, 2008: 6) geliştirilen *metrik* modellerle ifade edilmektedir.

Gelecekteki geliri veya kazanç kapasitesini arttıracığı beklentisiyle okula veya bilgisayar kursuna gitme ya da tıbbi bakım alma gibi bir takım beşeri sermaye faaliyetleri, belli bir maliyete sebep olacağı düşüncesinden hareketle ‘beşeri sermaye yatırımı’ olarak adlandırılmakta (Becker, 1962); yatırımdan beklentiler ise ‘yüksek gelir, iş tatmini, daha iyi istihdam olanakları, yüksek statülü işler ve toplumsal prestij’ olarak belirlenmektedir. Kısacası beşer açısından sayılan avantajları sağlayan yatırım(lar), işletmeler açısından kârlılığı arttıracak olan verimliliğe karşılık gelmektedir (Şahin, 2011: 74). Dolayısıyla bireylerin beşeri sermaye yatırımları sonucunda elde edilen ‘taşma etkisi’ sayesinde işletmelerin verimliliklerinin arttığına ilişkin çalışmaların yaygınlaştığı (Yumuşak, 2008: 10); son yılların büyüme teorileri bakımından beşeri sermayenin vazgeçilemez bir unsur olduğu

(Bilen ve Yumuşak, 2008: 6) savunulmaktadır.

Kapitalizmin tarihinde bir tür 'sapma' (bazen de 'parantez' ama her halükarda ayrık) olarak değerlendirilen Keynesyen dönemde, artan eğitim seviyesine bağlı olarak emekçi kesimlerin daha fazla kazanç sağladığı geçici bir ara dönem yaşandıysa da; 1970'li yıllarla birlikte artan eğitime rağmen ücretlerdeki artışın tedricen azaldığı bilinmektedir (Şahin, 2011: 141).

1970'li yıllarla birlikte eğitim ile kazanç hadleri arasında kurulan pozitif yönlü ilişki 'beklenmedik' bir biçimde zayıflayınca beşerî sermaye kuramına yönelik ciddi bazı 'eleştiriler' ile birlikte 'alternatif' bir takım teorilerin geliştirildiği de görülmektedir. Bu teorilerden bazıları eleme hipotezi, kuyruk hipotezi, bölünmüş işgücü piyasası kuramı ve katmanlı işgücü piyasası kuramı olarak sıralanabilir⁷.

1970'ler boyunca beşerî sermaye kuramına yöneltmiş eleştirilerin dozu belirlenen nedenlerle bir miktar artmış olsa da; eğitim eksensiz alternatif kuramlar 'eğitim ekonomisi' tartışmalarında belirli bir yer etse de; eğitimin sermaye birikimine etkilerini gündeme alan ekonomik büyüme modellerine yönelik ilginin 1980'lerin sonundan itibaren yeniden arttığı görülmektedir. Bu kez eğitimin kazançlar ve büyüme üzerindeki etkileri 'eğitimin kalitesi' bağlamında ele alınmakta; 2000'li yıllara gelindiğinde ise eğitim-ekonomi politikalarına yön veren eğitim ekonomisi araştırmaları, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB) gibi piyasa kurumlarının desteğiyle sürmektedir (Ercan, 1998: 72-73; Abalı, 2011: 32).

Bu süreçte IMF ve DB'nin denetiminde uygulanan yapısal uyum politikalarıyla belirlenen eğitim-ekonomi ilişkisi farklı bir boyut kazanmış, eğitimin amacı ve içeriği açıkça piyasanın öncelikleri doğrultusunda şekillenmeye başlamıştır. Zira eğitimin finansmanına yönelik reformları, eğitimin toplumsal hareketlilikteki rolü ve eşitlikçi politik işlevini yeniden düzenlemeye yönelik reformlar izlemiş; gelinen noktada eğitimin her düzeyinde piyasanın talepleri doğrultusunda 'insan yetiştirme' hedefi başat hale gelmiştir. Bir bakıma artık ekonomik süreçlerin girdisi olarak görülen insan, verimlilik stratejilerinin etkin bir unsuru olarak değerlendirilmektedir (Sayılan, 2006: 44).

Neoliberal verimlilik stratejisini destekleyen veya piyasanın bilgi ve beceri ihtiyaçlarını karşılamak üzere yürütülen 'yaşam boyu eğitim', 'bilgi toplumu', 'entelektüel emek' gibi sürekli vasıflandırmayı ima eden yaklaşımları da bu süreçte öne çıkan çağdaş birer beşerî sermaye söylemi olarak görmek gerekmektedir.

7. Eleme Hipotezi, beşerî sermaye kuramının bazı önermelerine eleştiriler yöneltip eğitim ile verimlilik arasındaki ilişkinin ileri sürüldüğü gibi güçlü olmadığına vurgu yapan bir çerçeveye sahiptir. Verimliliği, işyerinin özelliği olarak belirten Kuyruk Hipotezi yaklaşımına göre, işyeri için daha az maliyeti mümkün kılan işçiler, işe alınacak kuyruğun başına geçmektedir. Eğitim ile gelir arasında bir ilişkinin var olduğunu kabul eden bu yaklaşım, daha fazla eğitim almış olanların önceliği meselesine eğilmektedir. Bölünmüş İşgücü Piyasası Kuramı ise, çalışma koşullarını ve ücret düzeylerini belirleyen en önemli unsurlardan biri olarak işgücü piyasasındaki farklılıklara işaret eder. Keza bu yaklaşımı benimseyen teorisyenler, toplumsal hareketlilik ya da gelir eşitsizliğinin azaltılmasında okullaşmanın güçlü bir etkisi olmadığı savını ileri sürmektedir. Son olarak, eğitimliliği kazanca dönüştürmenin güçlüğüne işaret eden Katmanlı İşgücü Piyasası Kuramı, eğitimin ve yetiştirme programlarının esasen emekçi kesimlere yarar sağlamadığına dikkat çekmektedir (Abalı, 2011: 27; Aksoy vd., 2011: 73). Aksoy vd'nin belirttiği üzere, eğitim gelir ilişkisini alternatif kuramlar çerçevesinde açıklamak üzere ortaya çıkan girişimlerin önemli bir kısmı, beşerî sermaye kuramını eleştirmek niyetiyle ortaya çıksalar da, bu kuramın varsayımlarına temelde karşı çıkmamış; bir bakıma kuramı tamamlayıcı bir rol üstlenmişlerdir (Aksoy vd., 2011: 75).

Beşerî Sermaye Temelli Diğer Yaklaşımları

'Bilgi çağının ihtiyacı olan nitelikli emeği karşılamak üzere' 1990'larda Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ve Avrupa Birliği (AB) gibi kuruluşlar tarafından beşerî sermaye teorisinin uzantısı olarak formüle edilen (Güllüpnar ve Gökalp, 2014: 71) yaşam boyu eğitim/öğrenme, tarihsel süreç içerisinde farklı retoriklerle gündeme gelmiş olsa da (Preston, 1999); içerisine yerleştiği toplumsal paradigmanın anlaşılması önem taşımaktadır⁸.

İlk defa 1946 yılında Birleşmiş Milletler (BM)/UNESCO tarafından gündeme getirilen yaşam boyu eğitim⁹, daha sonra DB ve OECD gibi küresel örgütlerce ve ABD merkezli projelerle ağırlıklı olarak mesleki eğitime yönelik bir çerçevede uygulanmış olsa da; farklı konularda eğitim olanağı sunmaktadır. Öğrenme ihtiyacının yaşam boyu sürdüğü kabulüne dayanan bu yaklaşım, 'bu ihtiyacın ve doğru bilginin ancak uzmanlar eliyle ve eğitim programları aracılığıyla karşılanabileceği' savını vurgulamaktadır. Yaşama dair ne varsa eğitim programlarıyla öğrenileceğini vazededen yaşam boyu eğitim, 'pedagojik bir yanlıgı' empoze etmekle birlikte; asıl olarak mesleki eğitimdekine benzer bir biçimde toplumsal yaşamı tek tipleştirme ve kontrol etme amacı taşımaktadır. Nitekim yaşam boyu eğitim yaklaşımına göre demokrasi, insan hakları, aile veya arkadaş ilişkileri, düzgün konuşma hatta sevmeye gibi konular kurslarla veya eğitim programlarıyla öğrenilmelidir. Olur da birileri kendisiyle ya da yakınıyla ilgili sorunlarını çözmekte yetersiz kalırsa; bunu ancak bir eğitim paketi satın alarak çözebilir. Zira doğru çözüm uzmanların göstereceği yerde; çare piyasadadır (Ünal, 2007).

Bu minvalde bir yaklaşım içerisinde tüm toplum kesimlerine hitap eden ve zamanla neoliberal birikim stratejisinin retorığı haline gelen yaşam boyu öğrenme, 1990'lara gelindiğinde, artık 'bilgi toplumu', 'bilgi ekonomisi', 'küresel rekabet' gibi daha 'büyük' kavramlar eşliğinde konuşulan bir 'efsaneye' dönüşmüştür. Yaşam boyu öğrenmeyi kutsayan neoliberal retorik, 'bilgi temelli bir küresel ekonomi içerisinde şirketlerin rekabet edebilmesi, ancak eğitimli ve üretken işgücüne ihtiyaç duyar' varsayımına dayanmaktadır. Dolayısıyla yeni, bilgi temelli bu ekonomi, çalışanlardan kendilerini sürekli olarak yenilemelerini, risk almalarını, rekabet becerilerini geliştirerek 'yırtıcı bir karakter' edinmelerini beklemektedir (Güllüpnar ve Gökalp, 2014: 69). Zira becerilerini geliştiren veya yeni beceriler edinen birey, kendi kendine yatırım yaparak, bir bakıma kendini 'sermayeleş-

8. Başlangıçta bütünsel ve eğitsel bir yaklaşım olarak tasarlanan yaşam boyu eğitim, bireysel ve kolektif yaratıcı kapasitenin geliştirilmesine yönelik bir strateji çerçevesinde düşünülmüş olsa da; sonradan OECD ve DB gibi uluslararası yapılar eliyle piyasa işleyişi açısından veya istihdam edilebilirlik çerçevesinde yeniden içeriklendirilerek beşerî sermaye teorisine yaklaştırılmıştır (Medel-Anonuevo vd, 2001).

9. Yaşam boyu öğrenme fikri, UNESCO tarafından ilk gündeme getirildiğinde gelecekteki eğitim sorunlarını çözmeyi hedefleyen bir anlayışa dayanmaktaydı. İletişim alanında, sanayide veya benzeri alanlarda ortaya çıkan gelişmelere bağlı olarak ve gelişmelerin sosyal ve ekonomik etkisi ile değerlerin yenilenmesi vs yaşam boyu öğrenme fikrini öne çıkarmıştı. Bu ilk dönemde yaşam boyu öğrenme kavramına 'yetişkin eğitimi, yeniden eğitim, kariyer eğitimi' gibi olumlu anlamlar yüklenerek yetişkinlerin değişimlere hazırlanması hedeflenmekteydi (Güllüpnar ve Gökalp, 2014: 69).

tirerek, istihdam edilebilirliğini arttırabilecektir (Bora ve Erdoğan, 2021: 22). Çalışma yaşamı için kimi radikallikler önerdiği anlaşılan yaşam boyu öğrenme sayesinde esnek, kendisini her gün yenileyen ve her an istihdam edilebilir bir 'ideal tipe' işaret edilmektedir. Bu ideal tip işsizlik, verimlilik, etkinlik ve büyüme için sihirli bir formül olarak sunulmakta; sunulan formülde sürekli istihdam edilebilir kalmaya ilişkin sorumluluk ise elbette bireye bırakılmaktadır (Güllüpinar ve Gökçalp, 2014: 70).

Açıkça sermaye bakımından istikrar vaat eden bir iklim yaratmayı hedefleyen yaşam boyu eğitim, çalışanlar açısından istikrarsız, güvencesiz ve belirsiz bir yaşamı işaret etmektedir. Diğer bir deyişle yaşam boyu eğitim söylemiyle çalışanlara görünürde bir gelecek vizyonu sunulsa da; emek piyasalarındaki eğilimin düşük nitelikli sektörlere, düşük ücretlere ve güvencesiz işlere doğru yöneldiği görülmektedir. Zira üniversite eğitimi almış ama tezgâhtarlık yapanların veya beden gücü gerektiren işlerde çalışanların sayısının her geçen gün arttığı yapılan çalışmalarla ortaya konulmaktadır (Güllüpinar ve Gökçalp, 2014; Bora vd, 2021; Cruikshank, 2002; Stanford, 2001).

Levidow tarafından 'nitelik enflasyonu' olarak adlandırılan bu durum; üniversite mezunlarının niteliklerinin altında ya da mesleki nitelikleriyle ilişkisiz işler için tercih edilmesi, esas olarak 'birbiriyle ikame edilebilir bir emek gücü arzı yaratma' mantığına dayanmaktadır. Zira emek gücünün birbiriyle ikame edilebilir özelliklerde olması, kapitalizme için bir özelliktir ve kuşku yok ki sermayenin çıkarına hizmet etmektedir. Levidow'un belirttiğine göre asıl hedef, becerileri geliştirmekten çok emek yoğun hizmet sektöründe emeği kontrol altına almak; yönetmek, disipline etmek ve nihayet sömürmektir (Levidow, 2000; Ünal, 2007).

Beşerî sermayenin veya beşerî sermayenin devamı niteliğindeki yaklaşımların amacını Hill (1999), "eğitim, eğitim, eğitim"i aslında "business, business, business" olarak okumak gerekir diyerek çarpıcı bir biçimde özetlemektedir. Demek ki ekonomik süreçlerin girdisi olarak gördüğü insanı verimlilik stratejilerinin etkin bir unsuru olarak konumlandıran beşerî sermaye, Hill'in vurguladığı gibi, aslında bambaşka bir hikâye anlatmaktadır. Zira beşerî sermayenin yukarıda anlattığı hikâyeyi eğitiminden başlayarak başka bir bakış açısıyla tartışmak da mümkündür.

Eğitimin Toplumsal Yapıyla İlişkisi

Eğitimin 'toplumsal yeri' üzerine düşünen Ersoy'a (1976) göre bir üst yapı kurumu olan eğitim, üretim ilişkilerinin evrimine bağlı olarak şekillenir. Bu çerçevede eğitim, eğitimin işlevleri ve eğitim politikaları, toplumsal ilişkilerin niteliğine göre toplumsal ilişkilerde yaşanan dönüşümlere bağlı olarak tarihsel-toplumsal bağlarıyla birlikte ele alınmalıdır (Uzunyayla, 2008: 267).

Kapitalizmin şafağında başlayan hızlı ekonomik gelişmeler, emeğin mesleki dağılımında ve yeni mesleki beceri ihtiyacında zamanla belirgin değişimlere yol

açmıştır. Aile içerisindeki beceri eğitimi artık yeni koşullar karşısında yetersiz kalmış; kilise, laik ve akılcı düşüncenin cepheden eleştirisiyle gözden düşmüştür (Bowles, 1977: 14). Sınırlı kesime hitap eden eğitim ise dar etki alanından çıkarılıp kapitalist üretim koşullarına uygun hale getirilmiş; aynı zamanda etkin bir toplumsallaştırma kurumu olarak yeniden inşa edilmiştir¹⁰ (Ersoy, 1976: 267).

Eğitimin kapitalist sistem için birçok işlevi sağlayacağı düşünülmüştür. Nitelikli sanayinin gelişmesi ve vasıflı işgücüne duyulan ihtiyacın artmasıyla birlikte gerekli nitelik, disiplin, dakiklik, aile dışındaki kontrolün sağlanması vs artık okulda eğitim eliyle sağlanacaktır. Eğitimin/okulun toplumsal ilişkileri, işyerinin toplumsal ilişkilerine göre düzenlenecek; böylece toplumsal uyarlanma sağlanacaktır (Bowles, 1977: 14-15). Eğitim, bir bakıma, kapitalist sistemle uyulaşabilen davranış biçimlerinin gelişmesine yardım edecektir (Ersoy, 1976: 269). Daha geniş bir açıdan bakılırsa eğitim (okul), teknik/mesleki bilgilerin yanı sıra yurttaş olma bilincini, ahlak kurallarını, üretim sürecini örgütleyen işbölümüne ve sınıf egemenliğinin yerleştiği düzenin kurallarına saygıyı öğretecektir¹¹ (Althusser, 2000: 23).

Kapitalizmin gelişmesine paralel olarak eğitim, kapitalist ekonominin temel değişkenleri olan etkinlik, verimlilik ve rasyonalite koşullarının yaratılması ve sürdürülmesi amacıyla özgülendirilmiştir. Bahsedilen ilkeler etrafında örgütlenen eğitimin kendisi giderek verimlilik ve etkinlik kavramları içerisinde tanımlanmaya başlamıştır. Eğitim ve eğitimin sağlayacağı donanım¹², ekonomik bir değişken olarak formüle edilmiş ve ekonominin belirleyici mantığı içerisinde yerleştirilmiştir (Ercan, 1998: 61).

Bu şekilde ekonominin denetiminde işleyen eğitim, emek piyasalarını ve istihdam politikalarını piyasanın talepleri doğrultusunda şekillendiren bir işlevle hareket ederek rekabet temelinde yapılandırmış; rekabet ve girişimcilik kültürü giderek eğitsel başat bir paradigma haline getirilmiştir (Sayılan, 2006: 45). Bu eğitsel paradigmanın gereği olarak emek, rekabetçi mantık doğrultusunda teknolojik gelişmeler karşısında kendisini sürekli yenilemek ve hızlı değişimlere ayak uydurabilmek için 'öğrenmeyi öğrenmek' zorunda bırakılmaktadır (Uzunyayla, 2008: 270). Neoliberal stratejiyle birlikte klasik istihdam anlayışının istihdam edilebilirlik ile yer değiştirmesi tam da öğrenmeyi öğrenme nosyonuna, sürekli

10. Kapitalizmle birlikte eğitim kurumunun aldığı pozisyon konusunda iki farklı okul/paradigma olduğu bilinmektedir. Bunlardan ilki, Muhafazakâr ve Liberal diğeri ise Radikal görüş olarak ifade edilmektedir (Ersoy, 1976: 268). Yukarıya aktarılan beşeri sermaye teorisi, muhafazakâr ve liberal görüşü yansıtırken; burada atıf yapılan paragraftan sonraki yaklaşım ise radikal görüşe yaslanmaktadır.

11. Eğitimin/okulun toplumsal işlevi ve kurumsallaştırılması konusunu sorgulayan eleştirel kapsamlı bir çalışma için bkz. (Illich, 2022).

12. Ercan, eğitim meselesini etrafıca tartıştığı yukarıda atıf yapılan çalışmasında, Fransız Devrimi döneminde bir tür insan hakkı olarak formüle edilen eğitime ('eğitim hakkı'), bu formülasyona bağlı olarak eğitimin kişilere sağlayacağı potansiyele işaret etmektedir: "İnsanın eğitimini bütünsel bir süreç olarak ele alan eğitim anlayışı aslında insanın insanlaşması yani kendisini geliştirerek ve çevresi hakkında seçim yapma donanımı kazanması anlamına gelmektedir." (Ercan, 1998: 61). 'Eğitim' olgusu, genel olarak tırnak içerisinde ifade edildiği gibi sistem belirlenimsiz 'pozitif' bir algılanışa sahiptir.

hazır olma baskısına karşılık gelmektedir. Emekçinin becerilerini geliştirerek veya piyasanın talepleri doğrultusunda yeni beceriler edinerek her an istihdam edilebilir kalması için icat edilen yeni konsept ise esnekliktir.

Beşerî Sermayeden Esnekliğe

Harvey, 1970'lerin kapitalist dünyasını inceleyen bir araştırmacının esneklik-
le nitelenen bir dizi¹³ kavramla karşılaşacağını; tedavüle sokulan bu kavramların her birinin son tahlilde sermaye birikimine hizmet ettiğini vurgular. Harvey'in sıraladığı kavramlardan biri de emek piyasalarının esnekliğini ifade eden emek esnekliğidir (1991). Emek esnekliği ile güvencesizlik arasındaki ilişkiye dikkat çeken Standing ise esneklik hevesi ve dürtüsünün her ekonomik sarsıntı döneminde daha fazla talep edilerek sürekli gündemde tutulduğundan bahsetmektedir (2014: 60). Böylece esneklik, küresel çapta, emek sürecinde ya da çalışma ilişkilerinde giderek bir zorunluluk haline gelmektedir. Örneğin işten çıkarmayı kolaylaştırmak, istihdamı arttırmanın bir yolu olarak esneklik (sayısal esneklik) sayesinde savunulabilmekte; işçilerden kurtulmanın maliyeti daha düşük olacağından potansiyel işverenlerin istihdam sağlamaya daha meyilli olacağı ileri sürülmektedir. Nitekim IMF ve DB gibi piyasacı aktörler, esneklik sayesinde savunulan zayıf istihdam güvencesini yabancı sermayeyi çekmek ve ülkede tutmak için gerekli gördüklerini (Standing, 2014: 60-61; IMF, 2006) her fırsatta dile getirip dikte etmektedirler.

Anlaşılacağı gibi esneklik ile ifade edilen 'zayıf istihdam güvencesinin' önemli bir boyutu, aslında, istihdamın bir anında var olabilen işsizliktir (Özuğurlu, 2009). İşsizlik, işsiz sayısının çokluğu ölçüsünde çalışanlar üzerinde baskı ve korku yaratır. İşsizlik üzerinden yönelen bu tehdit, uzun çalışma saatleri, esnek, kayıtdışı ve düşük nitelikli işlerde çalışma koşulları 'vaad eden' bir tür işyeri şiddetidir bir bakıma. Bahsedilen 'istihdamın bir anında' var olan işsizliğin önemli bir özelliği de vassafının altında işlerde çalışanları (eksik veya eğreti istihdam edilenleri), umudu kırılarak köşesine çekilmiş olanları (gizli veya örtük işsizleri) ve iş arama devam eden açık işsizleri kapsamaktadır (BSB, 2015: 74).

Esnekliğe içkin güvencesizlik sayesinde işsizlik neredeyse 'tercihe bağlı' bir görünüme kavuşturulmakta ve bu durum giderek bireysel sorumluluk kapsamında değerlendirilmektedir. Esneklik yaklaşımına göre insanlar öyle ya da böyle istihdam edilebilir olduklarından; çözüm, sahip oldukları vasıfları geliştirmekten geçmektedir. Böylece belli bir yerde ve zamanda ortaya çıkan işsizlik karşısında işsizleri tembel veya sorumsuz olarak ilan etmek ve gerekirse paylamak artık kolaylaşmaktadır (Standing, 2014: 84). Zira yukarıda girişte aktarılan "her üniver-

13. Standing (2014) ise emeğin yeniden metalaşmasına neden olan esnekliğin temel biçimlerini prekaryayı (güvencesizliği) büyüten unsurlar olarak açıklamaktadır. İçsel ve dışsal esneklik şeklinde kategorik olarak ifade edilen farklı tipte esneklik modelleri için bkz. (Meulders ve Wilkin, 1987).

site mezunu iş bulacak diye bir şey yok!” diyen başbakanın demeci, şöyle devam etmektedir: “Evet, diploma var ama dil biliyor mu? Hayır. Bilgisayar kullanıyor mu? Hayır. Mezun olduğu bölümlerle ilgili tecrübe edinmiş mi? Hayır... Böyle bir garanti dünyanın hiçbir yerinde yok” (Sözcü, 2019; Bora vd., 2021: 7). Bu uyarı bir taraftan açıkça eğitimin iş garantisi sağlamadığına dikkat çekerken; diğer taraftan işsizlik konusundaki sorumluluğun asıl olarak işsizlerde olduğu söylemine vurgu yapmaktadır¹⁴.

Süreç içerisinde esnekliğe sığılarak daha geniş bir paradigma ekseninde kavramsallaştırılan beşerî sermaye yaklaşımı, asıl misyonunu taşıyarak temelde mantıksal sürekliliğini korumuştur: Piyasanın ihtiyaç duyduğu vasıflara sahip emek gücünü gerektiğinde kullanıma hazır halde bulundurmak. Beşerî sermaye ve yaşam boyu eğitim gibi, esneklik tartışmaları da emek piyasasını etkileyen iktisadi politikalara yön vermiş ancak söylemde olduğundan farklı bir etki yaratmıştır. Şimdi bu yaklaşımların emek piyasasına etkilerini biraz daha yakından tartışmak gerekmektedir.

Emek Piyasasının Durumu

Emekçinin nesnel sınıf konumunu paranteze alan ve toplumsal sınıfları ‘eğitimsel kast’¹⁵ (Erdoğan, 2021: 78) mantığıyla değerlendiren beşerî sermaye teorisine göre, emeğin piyasadaki konumu basitçe eğitim marifetiyle belirlenmektedir. Ne ki, emeğin piyasadaki değerini belirleyen ‘ekonomik aygıt’ olduğu ya da emek piyasasının kendisi tarafından bizzat belirlendiği yönünde önemli tespitlerin olduğu da göz ardı edilemez. Zira emek-sermaye ilişkisini ‘çelişki, güvencesizlik ve belirsizlik’ temelinde ‘uzlaşmaz karşıtlık’ ekseninde analiz eden Marx, bu karşıtlığın, daima sermayenin emrinde olması için sefalet içinde tutulan yedek işgücü ordusu gibi bir canavar yaratacağını belirtir: İşçilerin çeşitli işler için yatkın hale gelmesini, çeşitli yetenekleri en geniş ölçüde edinmelerini sağlayan bu canavar, tüm yaşamı boyunca bir ve aynı işi yineleyerek güdükleşen bir ‘parça insan’ yeri-

14. Yukarıdaki açıklamanın yapıldığı bir dönemde, Türkiye, esneklik tartışmalarını Avrupa Birliği ile ilişkiler bağlamında Ulusal İstihdam Stratejisi (UIS) çerçevesinde sürdürmektedir. İstihdam sorunsalını merkeze alan ve istihdamı artırma iddiasıyla bir takım hedefler belirlemiş olan UIS, belirlenen hedeflere ulaşmak üzere ‘işgücü piyasasını katılıktan arındırma’ ve ‘esnekliği artırma’nın gereğinden bahsetmektedir (Yeldan, 2012: 7). İşgücü piyasalarının ‘katı olduğu mitine’ (Onaran, 2004) başvuran UIS, esneklikle ‘güvence’ kavramını birlikte kullanmaktadır. Belge’de bahsedilen güvenceyle iş güvencesi değil; istihdam güvencesi kastedilmektedir (Gün, 2016: 1298). İstihdam güvencesi yaklaşımı ise iş güvencesini hukuksal bir güvence almaktan çıkaran, kişiyi kendi kapasitesine ve piyasanın işleyiş mantığına bırakan bir anlam ifade etmektedir (Çelik, 2012: 22). Nitekim bu durum, istihdam hedefini istihdam edilebilirlik lehine terk etmek olarak yorumlanmaktadır (Kapar, 2012: 67).

15. Kautsky (1990: 34) erken dönem yazılarından birinde, ‘eğitim yoluyla oluşan kastlaşma’ söylemine ilişkin itirazını, ‘yüksek öğrenimin yaygınlaşmasına’ bağlı olarak şu cümlelerle dile getirmektedir: “(...) Burjuva rejim yalnızca temel değil, yüksek öğrenimin de iyileştirilmesinden ve genişletilmesinden yana olmuştur hep. Bunun, yalnızca üretimin gelişmesini teşvik etmekle kalmayıp sınıf çatışmasını da yumuşatacağı varsayıyordu; (...) Burjuva yaşam standardı ancak, yüksek öğrenim, bu bir ayrıcalık olduğu zaman, zorunlu bir bağıntısı (correlate) durumuna gelir. Evrensel olduğu zaman ise proletaryayı burjuvaziyle bütünleştirmek bir yana, onu bir ‘beyaz-yakalı işçi’ye bir proletere indirir.”

ne, çeşitli işlere yatkın üretimdeki herhangi bir değişimi karşılamaya hazır, tam olarak gelişmiş bir birey koymayı, bir ölüm kalım sorunu halinde zorlamaktadır (Marks, 2011: 466).

Emek gücünün yeniden metalaşma sürecini ifade eden Marx'ın tespiti, piyasanın ihtiyaç duyabileceği donanım hazır emekten oluşan bir 'stok yasanına' vurgu yapmaktadır (Bauman, 1999: 77). Aslında piyasa mantığının sonucu olan yedek işgücü açıklaması, resmi istatistiklere yansıyan işsizlik kavramından fazlasını ifade etmektedir. Marx'ın bahsettiği yedek işgücü ordusu, iş bulma umudu olmayan ve bir kenara çekilmiş olanlar ile enformel sektörde çalışanları, kayıt dışı çalışanları, tam zamanlı çalışmak isteyip de tam zamanlı iş bulamayanları ve niteliğinin altında işlerde çalışan eksik istihdam edilenleri de kapsamaktadır (Onaran, 2000: 200-201).

Kapitalist birikim yasanına ilişkin bu işleyişten hareketle, güvenceli istihdam edilenlerin yanı sıra istihdam dışında tutulanlar ile eğreti olarak istihdam edilenler gibi karmaşık ve homojen olmayan parçalı bir emek düzeninden bahsetmek gerekir. Zira sermayenin yakın dönemde benimsediği ve küresel ölçekte uyguladığı birikim rejimi, bir taraftan kalıcı işsizlikle karakterize olan yeni yoksulluk biçimleri yaratırken; diğer taraftan emeği parçalayan yeni istihdam biçimlerini ortaya çıkararak; emeğin geçicileşmesinden güvencesizleşmesine uzanan bir dizi farklı toplumsal sınıf konumları üretmiş durumdadır (Erdoğan, 2021: 76). Nihayet emek piyasasını kaosa sürükleyen bu 'canavarın' emek piyasasında yarattığı etki, 'bölünme', 'parçalanma' veya 'katmanlaşma' gibi terimlerle açıklanmaktadır. Birincil (çekirdek/merkez) ve ikincil (çevresel/çevre) emek piyasası olarak ifade edilen katmanlaşan emek piyasasında çalışma ilişkileri önemli derecede farklılaşmaktadır (Kapar, 2005: 185).

Katmanlı emek piyasası yaklaşımına göre, beşerî sermaye teorisinin iddia ettiği gibi bireylerin rekabetçi bir ortamda beşerî sermayelerine uygun işlere dağıldığı tek bir piyasasının aksine çalışma koşullarının farklılık gösterdiği iki farklı katmandan oluşan bir emek piyasası söz konusudur. İki katmandan oluşan emek piyasasının birincil katmanında yüksek ücretli iyi işler; ikincil katmanında düşük ücretli kötü işler bulunmaktadır. Böylece beşerî sermayeleri aynı olan ve fakat ayrı katmanda bulunan emekçilerin farklı çalışma koşullarına ve farklı ücret rejimine tabi olması bir piyasa zorunluluğudur. 'Beşerî sermayeleri aynı olan emekçilerin geliri/verimliliği eşit olur' varsayımının aksine; ücret ve çalışma koşullarındaki farklılaşma, beşerî sermaye kuramıyla çelişen bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Katmanlaşma yaklaşımıyla ifade edilen ayırım, emek sermaye arasındaki ilişkinin daha belirgin bir biçim aldığı emek piyasası ile yapısal bir düzenlilik göstermeyen emek piyasası arasındaki bir ayırma dayanmaktadır (Ercan ve Özar, 2000: 45).

Emek piyasası açısından görünürde yapısal bir nitelik arz eden katmanlaşma, aslında emek sermaye arasındaki mücadeleye bağlı olarak ilişkisel bir eğilim içeri-

sinde 'akışkandır'. Zira emek piyasasının katmanlaşmasını sermayenin emek üzerinde kurduğu denetim yollarından biri olarak gören ve bunu emekteki ayrışma eğilimi (sürekli parçalanma) olarak değerlendiren ampirik bir takım gözlemlerin olduğu bilinmektedir (Ercan ve Özar, 2000: 46). Dolayısıyla emek piyasasındaki parçalanma, birikim rejiminin eğilimine bağlı olarak ikili bir katmanlaşmadan çok, daha karmaşık veya çok katmanlı bir yapıya doğru evrilebilmektedir (Kapar, 2005: 186). Diğer bir deyişle ikincil katman kendi içerisinde giderek çok parçalı ve kademeli hale gelmektedir. Kurationsızlık, geçicilik ve güvencesizlik terimleriyle özdeşleşen ikincil/çevresel emek, bugün artık istihdamın baskın biçimi olmuş durumdadır. Zira dar bir grup dışında kalan istihdamı işaret eden kurationsız ve güvencesiz emek rejimi, teknolojik gelişmelere ve artan rekabete bağlı -adeta kaçınılmaz bir olgu- olarak emekçilere dayatılmaktadır (Çelik, 2007: 4).

Emek piyasasında karmaşaya neden olan rekabet dayatması, emek cephesinde güvencesizlik tehdidine dönüşmektedir. Kuşkusuz sermayenin tehdidinin en yoğun tezahürü işsizlik veya olası işsizlik korkusudur. İşsizliğin ya da işsiz kalma korkusunun yarattığı şiddet, ekonomik olduğu kadar kültürel ve toplumsal tezahürlere de sahiptir. İşsizlik yalnızca geçinememek değildir; aynı zamanda kişinin kendisini işe yaramaz hissetmesidir; çalınan kapıların yüze kapanması veya özgeçmişe itibar edilmemesi, hiçliğin ilanını bir bakıma. İş bulamayıp sömürülmeye bile değer görülmemek veya gözden çıkarılmak, varlığı değersiz sayılmaktır (Erdoğan, 2021: 90). Zira 'beşeri sermaye özgüveniyle' emek piyasasına giren emekçi, kısa süre içinde 'ucuz ve sürümü bol bir metaya' (Erdoğan, 2021: 92; Şimşek, 2015) sahip olduğu gerçeğiyle yüzleştiğinde; yaşama tutunma pahasına, düşük ücretli geçici işleri çaresizce kabul etmek zorunda kalmaktadır. Aşağıda yer alan saha çalışması bu çıkarımın en yalın ifadesini emekçilerin kendi sesinden dile getirmektedir.

Saha Çalışması¹⁶, Amaç ve Yöntem

Bir taraftan üniversite mezunu sayısı her geçen yıl artarken (Şimşek, 2006) diğer taraftan emeğin Gayri Safi Milli Hasıla'dan (GSMH) aldığı toplam pay azalan bir seyir izleyerek (Oyvrat, 2023) ortalama asgari ücret seviyesine yaklaşmaktadır. Yine bir taraftan ataması yapılmayan öğretmenlerin sayısı her geçen gün artarken diğer taraftan "marketlerde Milli Eğitim Bakanlığı'ndan daha fazla öğretmen çalıştığı"na dair (Söz Yüğü, 2021) kaygılar farklı mecralarda yüksek sesle dile getirilmektedir. Ayrıca yayınlanan istatistiklerle (TÜİK, 2022) eğitilmiş işgücü istihdam oranlarının arttığı gösterilirken; bahsedilen istihdamın nerelerde ve hangi şartlarda arttığı konusu sayılar sayesinde belirsiz hale getirilmektedir. Kısacası emek piyasasına ilişkin tüm bu ve benzeri çelişkiler esasen beşeri sermaye teori-

16. Saha çalışması için uygulanan anket ve mülakat görüşmelerinde görüşme yapılan kişi çalışma hakkında aydınlatılmış ve onayı alındıktan sonra çalışma yapılmıştır. Saha çalışması için Munzur Üniversitesi Etik Kurul Onayı alınmıştır. 20.04.2023 Tarih, E-30603717-050.01.04-230001353 Sayı. Ayrıca saha çalışmasının Ankara ayağında bana eşlik ederek destek olan Haki Serhat Gün'ün katkılarını ifade etmek isterim.

sinin isabetsizliğini ifade etmez mi? Bu bağlamda teorinin geçerli olup olmadığı veya teoriyle ileri sürülen 'iyi iş', 'yüksek gelir', 'iyi hayat' gibi çıkarımların nasıl bir karşılığı olduğu sorusunu sorgulamak üzere nitel araştırmaya dayalı bir saha çalışması yapılmıştır.

Toplumsal olguyu kendi bağlamında ve yaşayanların gözünden derinlemesine anlamaya çalışan bir yaklaşım içerisinden; nitel araştırma yöntemi kullanılarak; ilki görece daha az nüfuslu Tunceli'de diğeri daha çok nüfusa sahip Ankara'da sürdürülen saha çalışması farklı meslek gruplarından on kişiyle yapılmıştır. 2023 yılı başından itibaren yaklaşık altı ay süren bir süre zarfında on kişiye kartopu yöntemiyle ulaşıp derinlemesine görüşme yapılarak açık uçlu sorular yöneltilerek süreç tamamlanmıştır. Ayrıca hizmet sektöründe kendi mesleğini icra edemeyen üniversite mezunu yaygınlığı hakkında fikir edinmek üzere yedi soruluk 88 anket uygulanmıştır. Bu çerçevede saha çalışması her ne kadar esas olarak nitel yöntem ve tekniği kullanılarak yapıldıysa da; kendi mesleği dışında hizmet sektöründe çalışmak zorunda kalan üniversite mezunu dağılımı hakkında bilgi edinmek için de, nicel yöntem tekniğine uygun anket uygulamak suretiyle karma (çoğulcu) bir yöntem izlenmiştir. Böylelikle hem yapısal öğeler hakkında fikir edinmek hem de süreçlere ilişkin öğeleri değerlendirmek mümkün hale gelmiştir. Keza benzer konuda daha önce sahaya dayalı yapılmış çalışmaların bulgularından yararlanılarak karşılaştırma yoluyla da bilginin kıyaslanması/güncelleştirilmesi hedeflenmiştir.

Gözlem ve Bulgular

Nitel ve nicel araştırma teknikleri kullanılarak iki ilde yapılan saha çalışmasının anket uygulaması, on dokuz giyim mağazası, dokuz market, altı restoran/lokantada olmak üzere toplam 34 işyerini kapsayan 88 kişiyle yapılmıştır. Anket uygulamasıyla ilgili bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Hizmet Sektörü Çalışanları Eğitim Profili Anketi

Yaş Aralığı	Görüşme yapılan işçilerin yaş aralığı 18-39 olsa da ağırlık (%52), 20-30 yaş aralığındaki genç işçilerden oluşmaktadır.
Cinsiyet	Görüşme yapılan işçilerin 30'u (%34) kadın, 58'i (%66) erkektir.
Medeni Durum	Görüşme yapılan işçilerin 34'ü evli 54'ü bekârdır.
Eğitim Durumu	Görüşme yapılan işçilerin 3'ü ortaokul, 57'si lise, 14'ü ön lisans ve 14'ü lisans mezunudur.
Aldığı Ücret	Görüşme yapılan işçilerin sadece 4'ü asgari ücretten biraz fazla aldığını söylemiş geri kalan işçilerin tamamı (%95) asgari ücretle çalıştıklarını ifade etmiştir.

Anket uygulamasındaki temel amaçlardan biri, hizmet sektöründe çalışanlar arasında üniversite mezunu ağırlığına dair bir fikir oluşturmaktır. Bununla birlikte kendi alanı dışında çalışmak zorunda kalmış kişilerin aldıkları ücretler

de merak ettiğimiz konulardan diğeriydi. 88 anketle genelleme yapmak gibi bir amacımız olmasa da; anketle ortaya çıkan sonuçlar üzerinden bazı çıkarımlar yapmak mümkün olabilir. Zira bunlardan ilki, kendi mesleği dışında başka işler yapmak zorunda kalan azımsanmayacak bir üniversite mezunu emekçi kümesinin varlığına ilişkin işarettir (%32). İkincisi, üniversite mezunları, lise mezunu veya ortaokul mezunu iş arkadaşlarıyla aynı mesleki düzeyde (satış danışmanı veya kasiyer olarak) ve aynı ücret düzeylerinde (asgari ücret) çalıştırılmaktadırlar. Bir bakıma yapılan iş aynı olunca konum ve ücret konusunda eğitimin bir işlevi olmadığı görülmektedir.

Yukarıda bahsedildiği gibi saha çalışmasını yansıtan asıl kesit nitel araştırma çerçevesinde ve açık uçlu sorulardan oluşan on katılımcıyla yapılan görüşmelerdir. Yapılan görüşmelere dair çözümlenmeye geçmeden önce nitel araştırmada ulaşılan örneklemin bütününe ilişkin tanıtıcı bilgiler bir tabloda verilebilir. Nitekim Tablo 2'de yer alan bilgiler görüşmecilerin profilini yansıtmaktadır.

Tablo 2: Nitel Araştırma Örneklem Profil Bilgisi

Kişi	Yaş	Cinsiyet	Medeni Hal	Çocuk Sayısı	Mezun Olunan Bölüm	Yapılan İş
1	25	E	B	-	Türk Dili ve Edebiyatı	Market/Kasiyer
2	42	E	B	-	Ziraat Mühendisi	Market/Manav Reyonu Sorumlusu
3	47	E	B	-	Fen Edebiyat/ Felsefe	Market/Manav Reyonu Sorumlusu
4	32	E	E	2	İİBF/Kamu Yönetimi	İnşaat Malzemeleri Satış İşİ
5	33	E	E	2	İİBF/Kamu Yönetimi	İnşaat Malzemeleri Satış İşİ
6	31	E	B	-	İİBF/Kamu Yönetimi	Lokanta/Pideci
7	30	E	B	-	İİBF/Kamu Yönetimi	Lokanta/yönetici
8	27	K	E	-	BESYO/Beden Eğitimi Öğretmeni	Market/Kasiyer
9	25	K	B	-	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	Market/Kasiyer
10	35	K	E	-	BESYO/ Antrenörlük	Market/Kasiyer-Reyon Sorumlusu

Yukarıda Tablo 2’de profili çıkarılan görüşmecilere nitel araştırma yöntemine uygun açık uçlu sorulardan oluşan, duruma göre alt sorularla desteklenen en az on bir soru yöneltilerek derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmecilere kartopu tekniğiyle ulaşılmış; görüşmelerin yedisi yüz yüze üçü ise telefonla yapılmıştır. Sorularla açığa çıkarılan bilgilerle, yukarıda vurgulandığı gibi, beşerî sermaye teorisinin çıkarımlarını tartışma imkânı hedeflenmiştir. Nitekim sorulardan yola çıkarak oluşan aşağıdaki başlıklar, nitel veri çözümleme biçimine uygun olan tematik analiz mantığıyla oluşturulmuştur.

İşsizlik Korkusu ve Mecburi İşler

Görüşmecilerin tamamı, kendi alanı/mesleği dışında bir işte çalışıyor olmaksızın memnun değildir ve durumu genel olarak ‘mecburiyet’ terimiyle açıklamıştır. İşsiz kalma korkusunu ‘mecburiyet’ olarak ifade eden görüşmeciler farklı sorularda dahi bu soruna dönüp işsizlik korkusunu sık sık farklı ifadelerle dile getirmişlerdir: “Kendi alanımla ilgili üç-dört yıl iş aradım; iş başvuruları yaptım; fakat bir süre sonra çalışmak zorundasın. Eşim de çalışmıyor. Ben de çalışmazsam nasıl olacak? Bu yüzden mecburen bu işte çalışıyorum.” (10 Numaralı Kişi)

Beş kişilik bir ailede yaşayan ve sadece kendisinin çalıştığını ifade eden sosyal bilgiler öğretmenliği mezunu¹⁷ 9 numaralı kişi, mecburiyet sorununu aileyi geçindirme zorunluluğuna bağlamakta ve ‘neden mezun olduğu alanda çalışmadığı’ sorusuna şu cevabı vermektedir: “Aslında iki yıl denedim. Sınavlara hazırlandım. Olmadı. Alımlar da her geçen yıl azalıyor. Sonunda umudum kırıldı ve artık, 2,5 yıldır markette çalışıyorum. Aslında bölümümü seviyorum ama alım yok işte. Özel sektör düşük ücret veriyor; burada özel okul da yok. Mecburum.” (9 Numaralı Kişi)

‘Halen umudum var’ diyen 8 numaralı kişi, umudunu “aslında formasyonum da var” cümlesiyle açıklamakta; ancak mecburiyetini, 9 numaralı kişi gibi, geçim kaygısıyla ilişkilendirmektedir: “Eşim ara ara çalışıyor. Kendisi tesisatçı. Mecbur bir işte çalışmalıyım. Kendi alanımda çalışmak için üç yıl uğraştım. Farklı yerlere başvurudum. Sözleşmeliye de başvurudum. Spor salonlarına da başvurudum. Olmadı. Daha önce de markette çalıştım. Kafelerde garsonluk yaptım. Mecbursun başka çare var mı?” (8 Numaralı Kişi).

İnşaat malzemeleri satan bir işte çalışmasını ‘son çare’ olarak ifade eden 5 numaralı kişi, mesleği ile ilgili bir işte çalışmamasını ise ‘sitem taşıyan bir yaklaşım’ ile karşılamaktadır:

17. Kamuoyunda ‘atanamayan öğretmenler’ olarak bilinen ve bu ‘statü’ içerisinde değerlendirilen yüz binlerce öğretmen adayı vardır. Bunların bir kısmı işsiz olarak hayatını sürdürürken bir kısmı da yaşamını sürdürebilmek için marketlerde veya başka yerlerde çoğunlukla asgari ücretle çalışmak zorunda kalmaktadır. İlginç bir örnek, Ataması Yapılmayan Öğretmenler Platformunun bir dönem sözcülüğünü yapan Şafak tarafından aktarılmaktadır. Şafak, “birçok meslektaşının ‘vasıfsız’ işlere mecbur olduğunu söylüyor. Sosyal bilgiler öğretmeni olan ve dokuz senedir atama bekleyen kendi abisinin inşaatta çalıştığını, garsonluk, bulaşıkçılık yaptığını, şimdi Mersin’de pavyon, bar tarzı bir yerde günlük 20 liraya gece bekçiliği yaptığını” anlatmaktadır (Bora, 2021: 229).

Kendi alanımla ilgili bir iş bulamamam ülke şartları nedeniyle ilgili herhalde. Ya da eğitim sistemiyle bağlantılı olabilir. Başlarda Karabük'te dershaneye gittim; ama ekonomik nedenlerle devam edemedim. KPSS'den 70 aldım, atanamadım. Sonra polislik sınavına girdim. Sporda başarılıydım ama elendim. Sonra iki-üç defa daha girdim; yaşım dolana kadar. Sonra iki yıl bir restoranda çalıştım. Baktım olmuyor sonra da bu işe girdim. Yıllarca okumuşum gel çivi çak diyorsun. (5 Numaralı Kişi)

6 numaralı kişi, 'kendi alanımda çalışsam dahi çok fazla bir şey değişmeyecekti' serzenişini dile getirerek 'giderlerini karşılamak için bir işte çalışmak zorunda olduğu' için bu işte olduğunu belirtmiştir: "Kendi alanımda çalışsam giderlerimi karşılayacak mıyım bilmiyorum. Daha önce bankada da çalıştım. Yükselme şansım yoktu. KPSS'ye de girdim iki defa ama mülakata giremeden elendim. Sonra vazgeçtim; burada başladım. Yeme içmem buradan..." (6 Numaralı Kişi).

Görüşülen kişiler içerisinde işsizliği en uzun süre deneyimlemiş ve uzun yıllar ücretli öğretmenlik yapmış olan 3 numaralı kişi, 'daha fazla ısrar etmeyerek sonunda bir marketin manav reyonunda çalışmakta karar kılmış'; "2001'de mezun olduktan sonra 2015'e kadar kendi alanımda çalışmak için ısrar ettim. Bu süre içinde yedi yıl ücretli öğretmenlik yaptım. Bir keresinde dört kişiye takdirname verdiler; biri de bendim. Kadrolu öğretmenin dörtte bir ücretiyle çalışıyordum. Hademe¹⁸ bile benden fazla alıyordu. Üç kez sınava girdim; uğraştım..." (3 Numaralı Kişi).

1 numaralı kişi, işsizliği nispeten kısa bir süre deneyimlemiş olsa da; ilerde kendi alanında çalışma konusunda kaygılı olduğunu işsizlikle (geçim derdiyle) bağlantılı bir noktadan dile getirmektedir. Zira 1 numaralı kişi açısından mevcut iş (gelir) ile mesleğini icra etme ihtimali arasında belirgin bir dışlama ilişkisi olduğu görülmektedir: "Bir yıl hazırlandım; kazanamayınca mecburen burada başladım. Tekrar hazırlanıp girmem lazım; ama nasıl hazırlanacağım bilmiyorum. Zaman kalmıyor; fırsat bulup çalışmıyorum." (1 Numaralı Kişi).

Evlü ve iki çocuğu olduğunu vurgulayan 4 numaralı kişi de, 'işsiz kalmamak için inşaatlarda çalıştığımı boyacılık yaptığımı'; son olarak da uzun yıllar çalışıp emek verdiği sektörde satış işine girdiğini yine geçim kaygısıyla açıklamaktadır:

2015 yılında mezun oldum. Kendi alanımda iş aradım. İki yıl ders çalıştım. Dershaneye gittim. Olmadı, mülakatta elendim. Sonradan ümidim tükendi. Evlendim; çocuk da olunca önce inşaatlarda çalıştım. Boya işi yapıyordum. Bir ay bile çalışmasam aç kalırız. Bel fıtığım var bir süre ara verdim inşaata. Sonra inşaat malzemesi satan bu işe girdim. Bu iş de sürekli değil yılın yedi ayı çalışıyorum. Diğer aylar açız. (4 Numaralı Kişi)

18. Arapçadan dilimize geçmiş, bir iş yerinde temizlik ve ayak işlerine bakan kimseyi ifade eden bir terimdir.

İki-üç yıl iş aradıktan sonra kendi alanında iş bulamadığı için market işine giren 2 numaralı kişi de kendi işiyle ilgili bir iş bulma umudunu yitirmiş ve var olan işini korumayı öncelik olarak saymaktadır:

Mezun olduktan sonra kısa bir süre Bursa'da bir çiftlikte ziraat mühendisi olarak çalıştım. İstedğim gibi olmadı. Sonra üç yıl iş aradım; bu arada alım hiç olmadı. Üç yılın sonunda bu işe girdim. 2012'den beri markette çalışıyorum; 2018'den beri de bu işi yapıyorum. Aslında okumasaydım da bu işi yapardım... Ülkede hayvancılığı, tarımı bitirdiler. Bundan sonra da bu işe devam ederim herhalde. (2 Numaralı Kişi)

7 numaralı kişi, işsizliğe bağlı birçok sorunu bir arada yaşayarak mevcut işini artık sürdürmeye karar vermiş ve kendi alanıyla ilgili -tabir kendisine ait- 'havlu atmış':

Mezun olduktan sonra kendi alanımda üç yıl iş aradım. 2016'da Şanlıurfa'ya gittim. İçişleri Bakanlığına bağlı bir kuruma eleman alıyorlardı. Her alana açık bir alımdı. Mülakatta elediler. İnşaat mühendisi birini kamu yöneticisi olarak aldılar. Bana 60 ona 100 verdiler. O, Muğla S. K. Üniversitesinden mezundu. Ona Muğla'nın bir ilçesini sormuşlardı. Bu sürede benim psikolojim bozuldu. Halen ilaç kullanıyorum... Üç yılın sonunda bıçak kemiğe dayandı. Alanımda iş bulmanın imkânsız olduğunu fark edince bir işe gireyim dedim. Hangi iş olursa olsun dedim. Evlenmeyi düşünüyordum. Bir kız arkadaşım vardı. O da ayrıldı benden; yaşadıklarımızdan dolayı olmadı.¹⁹ (7 Numaralı Kişi)

Daha İyi Gelir ve Daha İyi Şartlar Beklentisi

Beşerî sermaye teorisinin çıkarımlarından biri de, eğitim ile iyi iş ve iyi gelir arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu konusuna ilişkindir. Tablo 2'de görüldüğü gibi farklı meslek gruplarından kişilerin düşük statülü işlerde ve genel olarak asgari ücret düzeyinde gelirle çalıştıkları anlaşılmaktadır: "Yaptığım işten kesinlikle memnun değilim. Haftanın yedi günü ve günde on saat çalışıyorum. Sadece kasaya da bakmıyoruz. Burada çalışan üç kişi daha var. Onlar da üniversite mezunu ve hepimiz hem kasaya bakıyoruz hem de reyona mal taşıyıp mal yerleştiriyoruz. Karşılığında ne alıyoruz peki? Asgari ücret..." (8 Numaralı Kişi).

Asgari ücretle çalışan 9 numaralı kişinin şartları da pek farklı değildir: "Yaptığım işten hiç memnun değilim. Haftada kırk beş saatten fazla çalışıyorum. Günde on saati buluyor. Kendime hiç zaman ayırmıyorum. Neredeyse çalışmaktan başka bir şey yapmıyorum." (9 Numaralı Kişi).

19. 18 Üstün (2021: 286) benzer bir sorunu, 'ataması yapılmayınca yedi aylık evliliğini sonlandırmak zorunda kalan beden eğitimi öğretmeninin hikâyesini', aktarmaktadır. Özellikle ataması yapılmayan öğretmenler açısından sorun sadece biten ilişki ya da sonlanan evlilikle sınırlı değildir maalesef. Basit bir google taraması yapıldığında bile birden çok 'intihar eden' ataması yapılmayan öğretmen haberlerine rastlamak mümkündür.

Beş yıllık kıdemi nedeniyle geliri nispeten iyi olan 2 numaralı kişi ise uzun çalışma saatlerinden yakınmaktadır: “Asgari ücretten biraz fazla alıyorum ama burada beş yıllık emeğim var. Günde 9,5 bazen de on saat çalışıyorum. Haftanın bir günü sadece dinleniyorum; evdeyim genelde. Gezmek, eğlenmek, tatile gitmek mümkün mü?” (2 Numaralı Kişi).

2015’ten beri bir marketin manav reyonundan sorumlu olan ve annesiyle birlikte kirada yaşayan 3 numaralı kişi, iş-hayat nasıl? Memnun musun? Sorusuna ‘hayattan bir beklentisi olmadığını’ vurgulayarak şunları aktarmaktadır: “Yedi-sekiz yıldır burada çalışıyorum. Asgari ücretten biraz fazla alıyorum; ama günde on iki saat çalışıyorum. Buradan başka hiçbir hayatım yok. Burada yaşıyorum; burada sosyalleşiyorum... 47 yaşındayım; hayatımda hiçbir şey yok...” (3 Numaralı Kişi).

Bulguların Değerlendirilmesi ve Tartışma

Beşerî sermaye teorisinin önemli isimlerinden Becker, ‘geleneksel (fiziksel) sermaye zamanla değerini yitirse de beşerî sermaye sürekli değerlendirilme potansiyeli taşıyacaktır’ diyerek değerlendirme ölçütünü birey üzerinden tartışmış ve piyasa mekanizmasını büyük oranda teorik yaklaşımının dışında tutmuştur. Farklı meslek grubunda yer alan kişilerin yukarıda aktardıklarına bakılırsa Beckerci yaklaşımın geçerli bir çerçeveye sahip olmadığı kabul edilmelidir. Diğer bir deyişle kapitalist piyasa mantığıyla şekillenmiş emek politikalarıyla beşerî sermaye kuramının emekçi adına vaad ettiklerinin uyuşmadığı ve uyuşmayacağı ortadadır. Piyasanın öncelikleri kapitalizmin hiçbir döneminde bir kenarda tutulmadığı gibi bugün de (neoliberal dönemde) özellikle korunmaktadır. Bu yaklaşım ekseninde piyasa mekanizması eliyle emekçi için piyasacı bir düzen inşa edilirken; piyasa olumsuzluklarının müsebbibi olarak da emekçi itham edilmektedir.

Dönemin Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler Derneği (KOBİDER) Başkanı Özgenç, bir toplantıdaki konuşmasında, “Aslında bazı alanlarda iş yok değil, iş var ama insanlarımız iş beğenmiyorlar. Özellikle üniversite mezunu olan gençler büyük hayallerle mezun oluyorlar, iş hayatına atılmak istiyorlar ama çoğu zaman yapabilecekleri işe hayır diyorlar. Bu da gösteriyor ki iş beğenmeyen önemli bir topluluğa sahibiz” (Özgenç, 2011) diyerek; bir bakıma işsizliği, esas olarak eğitilmiş insanların iş beğenmemesine bağlamaktadır²⁰. Zira işverenler derneği başkanı Özgenç’in telkini yönünde hareket edip ‘yapabilecekleri işe hayır demeyen’ eğitilmiş insanların durumu ise ortadadır: niteliğine uymayan vasıfsız işler, düşük ücret, uzun çalışma saatleri vs.

Özgenç’in dile getirdiği yaklaşım esasen sermayenin genel yaklaşımıdır; bu yaklaşımla ‘düzgün işler’ yaratmaktan mustarip piyasaların bütün yükü emekçilere yüklenmek istenmektedir. Oysa iyi bir iş ve iyi bir hayat umuduyla farklı

20. Emek piyasasının müstakbel müdavimleri, Akpınar’ın vurguladığı gibi, eşit fırsatlara ve bu fırsatları değerlendirme noktasında seçme özgürlüğüne sahip eyleyen özneler olarak takdim edilseler de; beşerî sermayenin ideolojisi gereği özne olmaktan çok, basit ekonomik bir girdi (meta) olarak seçkin bir yaklaşımla konumlandırılmaktadırlar. Beşerî sermaye yaklaşımının seçkin yaklaşımı için bkz (Akpınar, 2018: 790-791).

mesleklere yönelmiş olan görüşülen emekçiler, başlangıçta öğretmen, antrenör, mühendis veya kamu yöneticisi olmak istemiş; ne var ki, hayal ettiklerinin aksine kasiyer, reyon sorumlusu ya da satış temsilcisi olmak zorunda kalmıştır. Zira çoğu, 'emeğin konumu eğitim marifetiyle belirlenir' diye bilinen bir klişeye kanaarak bakmıştır kendi geleceğine. Yukarıda görüşme kayıtları aktarılan emekçilerin neredeyse tamamı (ve bu durumda olan niceleri) bu yanılısamayı tecrübe ederek idrak etmiş durumdadır. Yazılan yazılardan ve istatistiklere yansıyan oranlardan fazlası olduğunu biliyorlar artık: emeğin değersizliğini, güvencesizliği, uzun sürelerle çalışmayı, eksik istihdamı, emek sömürsünü; kısacası piyasa yasasının nasıl işlediğini.

Yetkililer ve sermaye çevreleri, istihdam yaratmayan büyümenin dışlayıcı etkilerini göz ardı ederek 'iş beğenmeme suçlamasıyla' sorumluktan kaçmaya çalışmaktadır adeta. Oysa BSB'nin (2011: 56) ifade ettiği üzere, 1980'lerden itibaren geliştirilen neoliberal emek siyaseti sayesinde, Türkiye emek piyasaları parçalanmış, enformelleştirilmiş ve kayıtdışılaştırılarak ucuz emeğin merkezi olmaya itilmiştir. Böylelikle Türkiye'nin büyüme serüveni 'insan onuruna yaraşır iş' koşullarından uzak, piyasanın sömürsüne açık, esnekleştirilmiş bir yedek emek gücü yaratmak üzere çarpık bir ekonomik modele doğru sürüklenmiştir. Dolayısıyla 'işsizlik ya da düşük vasıflı işlere mecbur olma' gibi yapısal sorunlar vasıflı emeğin kusuruyla değil; Türkiye kapitalizminin gelişim düzeyiyle açıklandığında daha gerçekçi bir yaklaşım sergilenmiş olur.

Sonuç Yerine

Beşerî sermaye teorisi konusundaki yaygın kanı nesnel gerçekliği örten bir yanılısama yaratmaktadır. Bu yaygın kanının oluşması kuşkusuz anaakım iktisadi anlayışın -neoliberal stratejinin- hegemonyasıyla açıklanabilir. Hegemonyanın inşası sürecinde kimi uluslar arası örgütlerin (İMF ve DB gibi) yayınladığı küresel ölçekli raporlar ve veriler etkili olmaktadır.

Biz ise nitel araştırma yöntemiyle olguya yakından bakarak sis perdesini aralayıp sayısallaştırılarak 'insansızlaştırılan' sorunu emekçilerin kendi sesinden dile getirmeye çalıştık. İyi bir meslek ve iyi yaşam kurma amacıyla üniversite okumuş; ne var ki tüm hayalleri yıllar içinde yıkılmış; şimdilerde sırf geçinebilmek için 'herhangi bir işte' çalışmak zorunda kalan bir emekçiye 'memnun musunuz?' Sorusunu sorduk. Açıkça görülün sorun karşısında bu soruyu sormak elbette ki anlamlı değildi ama gerekiyordu. Zira nesnel gerçekliği onların ağzından duymak ve dile getirmek için bu gerekmekteydi. Piyasanın mantığına maruz kalan beşerî sermaye sahiplerinin yaşama tutunabilmek için kendi mesleği dışında vasıf gerektirmeyen bir işten başka bir işe savrulup durmalarını, Harvey'in (2015:178) ifadesiyle, 'kullan at' güvencesizliğiyle sınıdıklarını onların ağzından duyduk, aktardık.

"Okumasaydık da bu işi yapardık" (2 Numaralı Kişi) diyen ve piyasanın mantı-

ğıyla savrulan sadece emekçinin beklentileri, hayalleri değildir; kuşkusuz vasıfsızlaştırılan nitelikli emek ile birlikte toplumsal gelecek de piyasa düzenine feda edilerek savrulmaktadır. Castel'den esinlenerek sormak gerekirse, yemek servis eden, raf dizen, kasiyerlik yapan, güvencesiz ve süresiz işlerde çalışarak yaşamını sürdürmek zorunda kalan okumuş bir kümeden 'toplum' çıkar mı?

Beşerî sermaye teorisinin iddia ettiği üzere, 'bireylerin rekabetçi bir ortamda beşerî sermayelerine uygun işlere dağılacağı' söylemi retorikten öte bir anlam ifade etmediği gibi çalışma koşullarının farklılık gösterdiği farklı katmanlardan oluşan bir emek piyasası düzeniyle giderek 'piyasanın suretinde' bir toplum yaratıldığı ortadadır.

Piyasanın suretinde dönüşen bir toplumda eğitilmiş olmak iyi bir iş veya meslek garantisi sağlamadığı gibi eğitilmiş olmanın getirdiği prestij veya statü ise kaybolmaya yüz tutan bir nostaljiye dönüşmektedir. Sonuç olarak, bugün emek piyasasına baktığımızda *Manifesto*'daki tespitlerin geçerliliğini koruduğunu ve proleterleşme eğiliminin güçlendiğini görmekteyiz.

Kaynakça

- Abalı, H. G. (2011) *Anaakim Eğitim İktisadının Kuramsal Temellerine İlişkin Eleştirel Bir Çözümleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, A.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Akpınar, T. (2018) "Türkiye'de İşsizliğe Resmî Çözüm Önerileri Bağlamında Beşerî Sermaye Teorisine İlişkin Bir Yeniden Değerlendirme", *Çalışma ve Toplum*, 57(2), 787-800.
- Aksoy, H. H. vd., (2011) "Eğitimde Nitelik: Eğitim Ekonomisi Kuramlarının Eğitimin Niteliğine İlişkin Kurgusunun Eleştirel Analizi", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 33, Kış, 60-99.
- Althusser, L. (2000) *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, (Çev. Y. Alp, M. Özışık), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bauman, Z. (1999) *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, (Çev. Ü. Öktem), İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Becker, G. S. (1993) *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*, Third Edition, Chicago: The University of Chicago Press.
- Becker, G. S. (1962) "Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis", *Journal of Political Economy*, Vol. 70, No. 5, 9-49.
- Bilen, M. ve Yumuşak, İ. G. (2008) "Gary S. Becker'in İktisat Bilimine ve Beşerî Sermaye Teorisine Katkıları", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetim Dergisi*, Cilt: 3, sayı: 1, 1-14.
- Bora, T. vd (Der) (2021) "Boşuna mı Okuduk" Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği, İstanbul: İletişim yayınları.
- Bora, T. ve Erdoğan, N. (2021) "Yeni Kapitalizm, Yeni İşsizlik ve Beyaz Yakalılar", "Boşuna mı Okuduk" Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği içinde, (Der. Tanıl Bora vd.), İstanbul: İletişim yayınları, 13-44.
- Bowles, S. (1977) "Unequal Education and the Reproduction of the Social Devision of Labor", J. Karabel and A. H. Halsey (Eds), *Power and Ideology in Education*, New York: Oxford University Press, 137-153
- BSB (2011) *Ücretli Emek ve Sermaye: Derinleşen Kriz ve Türkiye'ye Yansımaları*, İstanbul: Yordam Kitap
- BSB, (2015) *AKP'li Yıllarda Emeğin Durumu*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Cruikshank, J. (2002) "Lifelong Learning and the New Economy: Rhetoric or Reality?," *Canada Education*, N.

47, 32-37.

- Çelik, A. (2007) "Eğreti Emek-Parçalanmış sınıf", Birikim, Sayı: 217, 1-12.
- Çelik, A. (2012) "Ulusal İstihdam Stratejisi: Ucuzluk, Esneklik ve Güvencesizlik", Ulusal İstihdam Stratejisi: Eleştirel Bir Bakış içinde, Ulusal İstihdam Stratejisi Sempozyumu 13 Nisan 2012, Ankara, 13-35.
- Hill, D. (1999) "Education, Education, Education or Business, Business, Business"? The Third Way Ideology of New Labour's Education Policy in England and Wales", European Education Research Association Annual Conference , (22-25 September), Lahti, Finland.
- Engels, F. (2015) Komünist Manifesto içinde, (Çev., N. Satlıgan), İstanbul: Yordam Kitap.
- Ercan, F. (1998) Eğitim ve Kapitalizm Neo-Liberal Eğitim Ekonomisinin Eleştirisi, İstanbul: Bilim Yayıncılık
- Ercan, F. ve Özar, Ş. (2000) "Emek Piyasası Teorileri ve Türkiye'de Emek Piyasası Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış", Toplum ve Bilim, Sayı: 86, 22-71
- Erdoğan, N. (2021) "Sancılı Dil, Hadım Edilen Kendilik ve Aşınan Karakter", "Boşuna mı Okuduk" Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği içinde, (Der. T. Bora vd.), İstanbul: İletişim yayınları, 75-115.
- Ersoy, M. (1976) "Toplumsal Yapı ve Eğitim", ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, C: 2, S: 2, 265-275
- Güllüpınar F. ve Gökalp, E. (2014) "Neoliberal Zamanın Ruhu, Yaşam Boyu Öğrenme ve İstihdam İlişkileri: Yaşam Boyu Öğrenme Politikaları'nın Eleştirel Analizi", Mülkiye Dergisi, 38 (2), 67-92.
- Gün, S. (2016) "Aktif İstihdam Siyasetinin Gelişimi Açısından İşsizlik Sigortasının Dönüşümü", Çalışma ve Toplum, Sayı: 3, 1295-1320.
- Gündoğan, N. ve Biçerli, M. K. (2004) Çalışma Ekonomisi, 2. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Harvey, D. (2015) Neoliberalizmin Kısa Tarihi, (Çev. A. Onacak), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (1991) "Esneklik: Tehdit mi Yoksa Fırsat mı?", (Çev. A. Kurdoğlu), Socialist Review, Cilt: 21, No: 1, 65-77.
- Illich, İ. (2022) Okulsuz Toplum, (Çev. M. Özay), 85. Baskı, İstanbul: Şule Yayınları.
- IMF (2006) "Globalization, Flexibility and Interdependence: Equipping Economies for the 21th Century Plenary Sesion Keynote Adress" <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/sp061306a> (06.01.2023).
- Kapar, R. (2005) "Gelir Güvencesizliği Karşısında Koruma ve İşgücü Piyasasında Bölünme", İşçi Sınıfının Değişen Yapısı ve Sınıf Hareketinde Yeni Arayışlar, Deneyimler içinde, (Haz. S. Kurt, T. Tören), I. Sınıf Çalışmaları Sempozyum Bildiriler Kitabı, 2005.
- Kapar, Recep (2012) "Ulusal İstihdam Stratejisi Taslağında İstihdam-Sosyal Koruma İlişkisi", Ulusal İstihdam Stratejisi: Eleştirel Bir Bakış içinde, Ulusal İstihdam Stratejisi Sempozyumu 13 Nisan 2012, Ankara (64-87).
- Kautsky, K. (1990) Seçilmiş Politik Yazılar, İstanbul: Kavram Yayınları.
- Levidow, L. (2000) "Marketizing Higer Education: Neoliberal Strategies and Counter Strategies", Cultural Logic, Vol. 4, N. 1.
- Marks, K. (2011) Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi Cilt I, (Çev. M. Selik, N. Satlıgan), İstanbul: Yordam Kitap.
- Marks, K. ve Engels, F. (2015) Komünist Manifesto, (Çev. N. Satlıgan), İstanbul: Yordam Kitap.
- Medel-Anonuevo, C., Ohsaco, T., Mauch, W. (2001) "Revisiting Lifelong Learning for the 21st Century", http://www.unesco.org/education/uie/fdf/revisiting_LLL.pdf. (06.01.2024).
- Meulders, D. Wilkin, L. (1987) "Labor Market Flexibility: Critical Introduction to the Analysis of a Concept", Labor and Society, Vol. 12, No. 1, 1-13.
- Mincer, j. (1958) "Investment in Human Capital and Personal Income Distribution", The Journal of Political Economy, Vol. 66, No. 4, 281-302.
- Odatv4, (2023) "Atanamayan Öğretmenler Seslerini Yükseltti" <https://www.odatv4.com/guncel/atanama->

- yan-ogretmenler-seslerini-yukseltti-269613 (03.02.2023).
- Onaran, Ö. (2000) "Türkiye'de Yapısal Uyum Sürecinde Emek Piyasasının Esnekliği", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 86, 194-210.
- Oyvat, C. (2022) Emek Payı Yeni Bir Dibi Gördü", <https://www.gazeteduvar.com.tr/emek-payi-yeni-bir-dibi-gordu-haber-1607278> (06.04.2023).
- Özatalay, K. C. (2016) "Neoliberalleşen Türkiye'de İşçi Sınıfının Parçalanması", *Türkiye'de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik içinde*, (Ed.L. Sunar), İstanbul: Nobel Yayınları.
- Özgenç, N. (2011) "İşsizliğin Ana Sebebi Mesleksizlik" <https://www.dunya.com/gundem/issizligin-ana-sebebi-mesleksizlik-haberi-135286> (06.04.2023).
- Özüğurlu, M. (2009) "Taşeronlaşma, Güvencesiz İstihdam ya da 'Hayatta Dikiş Tutturamama' Halleri Üzerine", *Memleket Siyaset yönetim*, Cilt: 4, Sayı: 9, 122-128.
- Preston, R. (1999) "Critical Approaches to Lifelong Education", *Education, Equity and Transformation*, Hamburg: Kluwer Academic Publisher, UNESCO Institute for Education, 561-574.
- Psacharopoulos, G. (1994) "İnsan Sermayesi Kuramı Üzerine Kavramlar ve Karmaşalar", (Çev. P. Nadim), M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, Sayı: 6, 217-221.
- Sakal, S. (2016) İşgücü Piyasalarında Beşeri Sermaye İhtiyacının Karşılmasında Kamu İstihdam Kurumlarının Rolü, *Türkiye İş Kurumu Uzmanlık Tezi*, Ankara.
- Sayılan, F. (2006) "Küresel Aktörler (DB ve GATS) ve Eğitimde Neo-Liberal Dönüşüm", *Jeoloji Mühendisleri Odası Haber Bülteni*, S. 4, 44-51. https://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/1e03cc77d4bbd6b_ek.pdf (06.03.2023).
- Schultz, T. W. (1961) "Beşeri Sermayeye Yapılan Yatırım", *İktisadi Kalkınma Seçme Yazıları içinde*, (Çev. F. Gürkan), Ankara: ODTÜ İdari İlimler Akademisi yayınları, 406-424.
- Smith, A. (1997) *Ulusların Zenginliği*, (Çev. A.Yunus ve M. Bakırcı), İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Söz Yüğü (2021) <https://twitter.com/Sozyuku/status/1408756094881632257> (06.04.2023).
- Sözcü (2019) Erdoğan'ın 'Her Üniversite Mezunu İş Bulacak Diye Bir Şey Yok' Sözlerine CHP'den Tepki" <https://www.sozcu.com.tr/erdoganin-her-universite-mezunu-is-bulacak-diye-bir-sey-yok-sozlerine-chpden-teпки-wp5342213> (05.02.2023).
- Standing, G. (2014) *Prekarya Yeni Tehlikeli Sınıf*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Stanford, J. (2001) "Education is Great But It's No Guarantee of a Better Life", *The CCPA Monitor*, 8(5), 28-41.
- Şahin, Ç. E. (2013) "Emeğin Krizi ve Beşeri Sermaye: Teknik İşgücü Üzerine Düşünceler", *Kriz ve Türkiye: Aşınan Teoriler içinde*, Ed. Fuat Ercan ve Hale Balseven, Ankara: Phoenix, 543-557.
- Şahin, Ç. E. (2011) *Beşeri Sermaye ve İnsan Kaynakları: Eleştirel Bir Yaklaşım*, Ankara: Tan Kitapevi Yayınları.
- Şahin, Ç. E. (2010) "Adam Smith'den Chicago Okuluna, Siyasal İktisat'tan İktisat'a Beşerî Sermaye Teorisi", *Politik iktisat ve Adam Smith içinde*, 8Ed. H. Kapucu vd.), İstanbul: Yön Yayıncılık, 171-195.
- Şimşek, G. (2015) *Birikim Sürecinde Çifte Kavrulmuş Meta: Beşeri Sermaye*, İstanbul: SAV Yayınları.
- Şimşek, M. (2006) *Beşeri Sermaye ve Beyin Göçü Kapsamında Türkiye: Karşılaştırmalı Bir Analiz*, Bursa: Ekin Basım Yayın.
- Teixeira, P. N. (2014) "Gary Becker's early work on human capital – collaborations and distinctiveness", *IZA Journal of Labor Economics*, 3:12 <http://www.izajole.com/content>
- TÜİK, (2023) "İşgücü İstatistikleri IV. Çeyrek Ekim Aralık 2022", <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-IV-Ceyrek-Ekim---Aralik,-2022-49385> (01.02.2023).
- TÜİK (2021) *Yükseköğretim İstihdam göstergeleri 2021* <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yuksekoğretim-Istihdam-Gostergeleri-2021-45865> (06.04.2023).

- Uzunyayla, F. (2008) "Eğitim-İstihdam İlişkisi", Kavramlar ve Kurumlar Sözlüğü içinde, (Ed. F. Başkaya, A. Ördek), Ankara: Maki Basın Yayın, 267-276.
- Ünal, L. I. (2007) "Yaşamboyu Öğrenme": Bir Müebbet Mahkûmiyet mi?", www.academia.edu/3306112/ya%C5%9Famboyu_%C3%B6%C4%9Frenme (05.01.2023).
- Üstün, İ. (2021) "Ataması Yapılmayan Öğretmenler", "Boşuna mı Okuduk" Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği içinde, (Der. T. Bora vd.), İstanbul: İletişim yayınları, 275-290.
- Woodhall, M. (1987) Human Capital Concepts in Economics of Education: Research and Studies, (edites by G. Psacharopoulos), Oxford Publications.
- Yavuz, H. V. (2022) Beşerî Sermaye Teorisinin Türkiye İşgücü Piyasasında Geçerliliği: Bütüncül Bir Yaklaşım, Ankara: Türk Metal Sendikası Yayınları.
- Yeldan, E. (2012) "Ulusal İstihdam Stratejisi' Belgesi Üzerine Makro Ekonomik Bakış", Ulusal İstihdam Stratejisi: Eleştirel Bir Bakış içinde, Ulusal İstihdam Stratejisi Sempozyumu 13 Nisan 2012, Ankara, 7-12.
- Yumuşak, İ. (2008) "Beşerî Sermayenin İktisadi Önemi ve Türkiye'nin Beşerî Sermaye Potansiyeli", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı: 55, 4-48.